Л.В. Рудницька,
кандидат педагогічних наук,
викладач-методист
ВКНЗ «Коростишівський педагогічний коледж
імені І.Я. Франка» Житомирської обласної ради

Вивчення рис індивідуальної поетики митця на прикладі творів Володимира Самійленка

Ця стаття є методичною розвідкою щодо добору мовленнєвого матеріалу для лінгво-стилістичного аналізу на уроці української літератури. Даються зразки аналізу окремих слів та виразів як ознак авторського індивідуального стилю. У статті визначено принципи дослідження авторського індивідуального стилю як поняття, що включає матеріал на межі літературознавства і мовознавства.
Ключові слова: мовленнєвий матеріал, лінгво-стилістичний аналіз, індивідуальний стиль.

Індивідуальна манера автора ліричного твору виявляється, перш за все, в майстерності «відбору мовленнєвих засобів із загальнонародної мови та доборі слова, найбільш відповідного творчому задуму» [2,18].

Є. Пасічник, як і значна кількість інших методистів і вчителів-практиків (Н. Обжирко, М. Леонова, Т. Лук'янчук, Л. Пустовіт, Л. Масенко, Г. Колесник, А. Сафонова), застерігає проти зведення аналізу мови художнього твору «...до перерахування окремих поетичних засобів або до аналізу тільки тропів» [4, с. 194]. На нашу думку, слушним є твердження науковця про те, що під час аналізу мовновиражальних засобів твору «необхідно зосереджувати увагу на *звуковій організації художньої мови, її синтаксичних особливостях, характері авторської інтонації*» [4, с. 195]. Ці засоби милозвучності, звукової виразності та стилістичні фігури довершують естетичну досконалість твору і передають відповідний настрій автора, вкладений у вірш. І. Франко, який у власній практиці естетизації розмовної мови в поезії започаткував і утвердив новаторське на той час «витримання розповіді в одній експресивній тональності, застосування засобів стилістичної фонетики з варіантністю рим і граматичних форм, з чергуванням порядку слів» [8, с. 21], вказував на важливість відтворення почуттів автора через згадані ознаки стилю: «Усі ті складники тільки тоді творять дійсну красоту, коли являються частями вищої цілісності – духовної красоти, ідейної гармонії. А тут, як на кожнім полі людської творчості, головним, рішучим моментом є власне та душа, індивідуальність, чуття поета» [9, с. 255].

Практика навчання доводить потрібність введення цих складових поняття *авторський стиль* у навчальний аналіз ліричного твору. З огляду на обмежену кількість годин, які відведено програмою на вивчення творчості більшості письменників-ліриків, актуальною є порада В. Неділька не

захоплюватися надмірно розгорнутим аналізом ліричної поезії. Тому для визначення індивідуального стилю поета пропонуємо використати елементи аналізу тих засобів творення віршованого зразка, які найкраще передають ознаки авторської манери митця. Зокрема, крім добору мовленнєвих засобів, це стосується поетичного синтаксису, звукопису та версифікації. Такі стилістичні фігури, як інверсія, риторичні питання, вигуки, анафора, епіфора, паралелізм та поетичне кільце, посилюють емоційність викладу змісту поезії і здійснюють відповідний естетичний вплив на читача. Дослідження особливості та частоти використання таких синтаксичних конструкцій автором ліричних творів сприяє встановленню ознаки творчої манери майстра слова.

Звукова організація художньої мови поезії твориться такими фонетичними фігурами, як асонанс, алітерація, звуконаслідування, звукова анафора, паронімія. Але, вивчаючи їх у якості складових індивідуального стилю поета, вчитель повинен пам'ятати, що «кожна деталь форми ліричного твору, взята окремо, не має самостійного значення, її можна зрозуміти лише в контексті цілого. Так, той чи інший звук сам по собі не несе жодного змісту, але повторення у віршовому рядку одного й того самого звука (асонанс чи алітерація) стає засобом увиразнення змісту» [5, с. 9].

Естетичне та стилетворче значення поетичної фонетики ліричного твору визначається лише після читання вголос, живого інтонаційного звучання поетичного зразка. Це може бути декламування вчителя чи заздалегідь підготовленого учня, прослуховування грамзапису чи перегляд уривку з телепередачі, кінофільму, концерту, де звучить поезія, що вивчається. Така робота «значно посилює обсяг естетичної інформації» [7, с. 302] і дозволяє дослідникові індивідуальної манери поета відчути загальну звукову організацію твору як ознаку авторського стилю. Важливим є також розуміння того, що читання мовчки сприяє наближенню до ліричних настроїв, формуванню «глибших вражень учнів від поезії та повнішу вмотивованість їхніх суджень» [6, с. 185]. Про особливості організації та види читання ліричного твору як обов'язкової умови глибокого розуміння задуму автора та дослідження його стилю писали О. Бандура, Н. Волошина, А. Капська, В. Кравченко, О. Мазуркевич, В. Неділько, Є. Пасічник, Б. Степанишин, Г. Токмань. Важливе місце в звуковій організації вірша як своєрідній системі відводиться інтонації: комплекс мовленнєвих засобів (паузи, інтонаційні наголоси і под.) допомагають читачеві відчути настрої ліричного героя і зрозуміти внутрішні стильові чинники, що є тими формами авторської свідомості (переживаннями, думками, конкретними почуттями), які виявляються не лише в цьому творі, а й в усій ліриці автора аналізованої поезії. Вони створюють певний емоційний тон як ознаку індивідуального стилю майстра слова. Тому в основу навчання кладемо тісний зв'язок з життєвим та творчим шляхом поета-особистості. Слід враховувати, що у логічному ланцюжку звукових зв'язків вірша (інтонація – ритм – звукопис) стилетворчі можливості ритму і звукопису можна дослідити лише через інтонацію. За К. Фроловою, ритм і звукопис

створюють поняття поезії: „…ритм вимагає постановки слова на певному місці, а це не може не позначитись на логічних наголосах” (складниках інтонації), а «...звуки, які повторюються, переносять значення одного слова на інше» [10, с. 153–154] і сприяють створенню загального емоційного тону вірша. Визначення змісту емоційного забарвлення ліричного твору наблизить учня до розуміння задуму автора і допоможе в дослідженні ознак його індивідуального стилю. Учителеві слід врахувати також і особистісний фактор: кожен декламатор у добір відповідної інтонації під час виразного читання кладе власне тлумачення змісту твору. Так, слова «Марно ради пита,\\ Вся засмучена,\\Україна свята,\\ Перемучена» (П. Грабовський. Орли) можна прочитати з інтонацією суму та втрачених надій, а можна надати голосу гнівного тону, викликаного невдоволенням за безнадійні спроби Вітчизни отримати пораду в скрутний час. Проте учень-виконавець повинен вміти пояснити і вмотивувати добір саме такого відтінку інтонації. Для аргументації вибору радимо проводити прослуховування різних видів читання одного поетичного твору з наступним обговоренням найбільш вдалих варіантів. Ця робота сприяє виконанню головного завдання уроку – декламація декількома виконавцями допоможе віднайти те спільне в звуковій організації вірша, що А. Ткаченко називає «інтонаційними імпульсами, закладеними автором». Воно і буде ознакою індивідуального почерку митця. А. Лісовський, характеризуючи питання аналізу ліричного твору, називає особливості звукопису (та римування і віршового розміру) допоміжним елементом форми і радить викладачеві проводити лише короткотривале його дослідження [1, с. 54]. Погоджуємося з твердженням науковця і наводимо приклад дослідження поетичного синтаксису та звукової організації художньої мови в якості ознак індивідуального стилю майстра слова, який увійшов до власне аналізу ліричного твору як значуща складова або може використовуватися вчителем для унаочнення сказаного про звукове інструментування вірша. В основу роботи кладемо принцип єдності змісту і форми: під час вивчення комплексу мовленнєвих засобів розкриваємо ідейно-естетичний зміст твору як втілення задуму автора і результат його творчої манери. Оскільки аналізується творчість поета періоду радянської тоталітарної доби, важливим на часі вважаємо принцип історизму: розглядаючи поезію на тлі історії, дослідники визначають її місце в сучасності (за І. Пелипейко). Провідний метод дослідження – метод «аперцепції – інтеракції» (за П. Юцячивене), оскільки він ґрунтується на поясненні почуттів, інтуїтивному розумінні художнього тексту з наступним системним обговоренням питання. Задовго до проведення заняття, тип якого визначаємо як семінар «У творчій майстерні поета В. Самійленка», вчитель ознайомлює учнів з темарієм, у якому передбачено опрацювання оригінальних гумористичних і сатиричних поезій, творів зі спробою філософського осмислення дійсності, дослідження образу Т. Шевченка в ліриці та досягнення поета в жанрі пісні. Вибір цього типу заняття обумовлено оглядовою темою та достатнім для самостійного дослідження різних джерел розвитком умінь та навичок учнів. Сформулюємо особливості

розробленого нами методу визначення ознак індивідуального стилю митця під час аналізу вірша «Вечірня пісня», основу якої становить дослідження психологічного підтексту, вкладеного автором у зміст в процесі творчості. Учнівський колектив об'єднується в малі групи, які за власним бажанням обирають завдання з урахуванням сформованих на попередніх уроках умінь та навичок аналізу тексту ліричного твору. Використовуємо техніку зворотного зв'язку: після виступів слухачі обговорюють якість виконання представниками групи творчого завдання, вказують на недоліки, якщо вони є, відзначають позитивне в методичній роботі. З метою визначення ознак індивідуального стилю поета-майстра поетичного синтаксису, звукопису та добору простих і водночас довершених мовленнєвих засобів пропонуємо апробацію наступної методичної моделі:

1. Прослуховування декламації поезії «Вечірня пісня», завчасно підготовленої артистично обдарованим учнем, словесник проводить на фоні музичного твору. Зважаючи на сповільнений темп звучання мелодії К. Стеценка, радимо практикувати «читання вслід» – декламатор наче повторює слова твору за співаком. Завдання такого читання – викликати певні почуття від почутого та сприяти інтуїтивному розумінню задуму автора.
2. Для швидкого визначення сугестивного враження від твору вчитель рекомендує студентам записати на аркуші паперу слово, яке найбільш вдало характеризує настрій, навіяний прослуховування, і відразу ж показати написане вчителеві. Це будуть такі слова: *спокій, тиша, ідилія, прекрасно, літо, вечір, захід, сонце, втома* і под.
3. Наступна робота над опорними словами сприяє розвитку навичок визначати особливості ліричних творів і ознак індивідуального стилю поета: словесник пропонує мовчки прочитати текст поезії і виписати слова, які складуть основу повідомлення автора про вечір як частину доби і враження людини, яка спостерігає за цим явищем природи.
4. Бесіда за питаннями проблемного характеру:
   - У якому стилі мовлення можна використати виписані слова?
   - Складіть з цими лексемами коротке повідомлення публіцистичного (наукового, розмовного) стилю. Що збереглося і що змінилося в тексті?
   - Що потрібно додати до аналізованої лексики, щоб створити зразок художнього стилю в прозі?
   - Прослухайте повідомлення про вірш „Вечірня пісня" В. Самійленка як римований зразок художнього стилю і вкажіть на ті ознаки творчої манери майстра слова, які дозволяють називати цей вірш шедевром інтимної пейзажної лірики.
5. Виступи учнів, які отримали завдання схарактеризувати поезію з огляду на майстерність добору автором мовленнєвих засобів (пестливі форми слів *тихесенький, темнесенький, сонечко*), тонкий звукопис (зокрема використання алітерації з великою кількістю приголосних, що створюють враження спокою, сповільненої дії та повторення приголосних *о, е, а*, яке передає відчуття простору природи, складний духовний світ людини, що спостерігає захід сонця), наближення до колискової через простоту

композиції та пісенність строфи-рефрену, повторення вигуку *ой*, використання риторичних запитань та звертань.

6. У процесі спільної навчальної діяльності учні доходять висновку, що ознакою індивідуального стилю В. Самійленка у цьому творі є побудова розповіді-пейзажної замальовки за законами музичного розгортання теми, настрої і почуття в якій розкриваються через споглядання довкілля. Найбільшого напруження чуттєві враження досягають в кінці поезії: філософське розуміння незворотності природних явищ підкреслює беззахисність людини перед ними і надає читачеві можливість відчути себе дитиною величної матінки-природи.

7. Прослуховування грамзапису вірша, покладеного на музику композитором К. Стеценком, яке завершить роботу над поезією і підтвердить висловлене на уроці положення про близькість ліричних творів В. Самійленка до народних пісень.

Практика проведення такого виду навчальної діяльності доводить, що хоча визначені закономірності побудови вірша і організації його мовленнєвих засобів можуть зустрічатися в інших поезіях, саме в такому поєднанні і стилістичному вираженні вони становлять ознаки індивідуального творчого почерку В. Самійленка.

Список використаних джерел

1. Лісовський А. До питання аналізу ліричного твору // Українська мова і література в школі. – 1978. – № 8. – с. 52–55.
2. Мещерякова Н. Изучение стиля писателя в средней школе. – М.: Просвещение, 1965. – 205 с.
3. Неділько В.Я. Методика викладання української літератури в середній школі. – К.: Вища школа, 1978. – 248 с.
4. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – Л.: Ленвіт, 2000. – 384 с.
5. Пелипейко І. Вивчення ліричних творів у 8–10 класах: Посібник для вчителів. – К.: Рад. школа, 1982. – 141 с.
6. Ситченко А.Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу: Монографія. – К.: Ленвіт, 2004. – 304 с.
7. Ткаченко А. Мистецтво слова. Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. – 2-е вид., випр. і доповн. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2003. – 448 с.
8. Франко З. Засоби художньої експресії у мові творів І. Франка // Українська мова і література в школі. – 1979. – № 12. – С. 19–25.
9. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. / Ред. кол. Є.П. Кирилюк (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 17.– 1982. – 511 с.
10. Фролова К. П. Аналіз художнього твору. – К.: Рад. школа, 1975. – 174 с.